

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILIDA YORDAMCHI SO‘ZLARNING QO‘LLANISHI

Abriyeva Marjona Shodmon qizi
Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti
O‘zbek tili va adabiyoti

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilida yordamchi so‘zlarning o‘rni, ularning turlari hamda nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Yordamchi so‘zlarning grammatik va semantik vazifalari, ular orqali gap mazmunining aniqlashuvi va nutqning ravonligi ta‘minlanishi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, ularning zamonaviy qo‘llanish tendensiyalari ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yordamchi so‘zlar, ko‘makchilar, bog‘lovchilar, yuklamalar, o‘zbek tili.

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida yordamchi so‘zlar til tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ular mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lmasa-da, gapdagi so‘zlar o‘rtasidagi grammatik munosabatni ifodalash, mazmunni aniqlashtirish va nutqni boyitishda muhim rol o‘ynaydi¹. Yordamchi so‘zlar tilning sintaktik qurilishida faol ishtirok etib, nutqning mantiqiyliги va izchilligini ta‘minlaydi.

Yordamchi so‘zlar o‘zbek tilida asosan uch turga bo‘linadi: ko‘makchilar, bog‘lovchilar va yuklamalar. Ko‘makchilar ot va olmoshlar bilan birga qo‘llanib, ular o‘rtasidagi turli munosabatlarni bildiradi. Masalan, “uchun”, “bilan”, “kabi”, “tomon” kabi ko‘makchilar gapda aniqlik va bog‘liqlikni yuzaga keltiradi². Bog‘lovchi — gapning uyoshiq bo‘laklarini yoki qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bir-biriga bog‘lash uchun xizmat qiladigan yordamchi so‘z turkumidir. Bog‘lovchilar mustaqil lug‘aviy ma’noga ega emas, so‘roqqa javob bo‘lmaydi va gapda alohida bo‘lak vazifasini bajarmaydi.

I. Bog‘lovchilarning vazifasiga ko‘ra turlari

Bog‘lovchilar grammatik vazifasiga ko‘ra ikki asosiy guruhga bo‘linadi:

1. Teng bog‘lovchilar. O‘zaro teng huquqli bo‘laklarni yoki gaplarni bog‘laydi. Ular quyidagi ma’no turlariga bo‘linadi:

Biriktiruv bog‘lovchilari: Shaxs, narsa yoki harakatlarni bir-biriga bog‘laydi. Bular: va, hamda, ham, bilan. (Eslatma: "bilan" ko‘makchisi ba‘zan bog‘lovchi vazifasida keladi). Misol: "Bahor keldi va tabiat uyg‘ondi."

Zidlov bog‘lovchilari: Bir bo‘lak yoki gapdagi mazmunni ikkinchisiga qarama-qarshi qo‘yadi. Bular: lekin, ammo, biroq, balki. Misol: "U ko‘p o‘qidi, lekin imtihondan o‘ta olmadi."

Ayiruv bog'lovchilari: Voqea-hodisalardan birini tanlashni yoki navbat bilan sodir bo'lishini bildiradi. Bular: yoki, yoxud, yo, goh... goh, dam... dam, yo... yo. Misol: "Siz bilan men boraman yoki akam boradi."

2. Ergashtiruvchi bog'lovchilar. Asosan ergashtirgan qo'shma gaplarda tobe gapni bosh gapga bog'laydi.

Aniqllov bog'lovchilari: -ki, kim. (Masalan: "Shuni bilki, mehnat baxt keltirar.") Sabab bog'lovchilari: chunki, negaki, shuning uchun. (Masalan: "U kechikdi, chunki yomg'ir yog'ayotgan edi.") Shart bog'lovchilari: agar, basharti, mabodo. (Masalan: "Agar vaqt bo'lsa, uchrashamiz.") To'siqsizlik bog'lovchilari: garchi, garchand. (Masalan: "Garchi qiyin bo'lsa ham, ishni tugatdik.")

II. Bog'lovchilarning tuzilishiga ko'ra turlari

Bog'lovchilar qanday shaklda ekanligiga qarab uchga bo'linadi:

Sodda bog'lovchilar: Birgina so'zdan iborat bo'ladi. Misollar: va, ammo, lekin, chunki, agar.

Takroriy bog'lovchilar: Bir xil so'zning takrorlanishi orqali hosil bo'ladi. Misollar: dam... dam, goh... goh, na... na, yo... yo.

III. Tinish belgilarining ishlatilishi

Bog'lovchilar kelganda vergul qo'yishning muhim qoidalari mavjud: va, hamda bog'lovchilari yakka holda kelsa, ulardan oldin vergul qo'yilmaydi. Ammo, lekin, biroq, chunki, negaki bog'lovchilaridan oldin har doim vergul qo'yiladi. Takroriy bog'lovchilarda (yo... yo, na... na) ikkinchi bog'lovchidan boshlab vergul qo'yiladi. -ki bog'lovchisidan keyin (odatda gap oxirida bo'lmasa) vergul qo'yiladi.

IV. Bog'lovchi va Ko'makchining farqi

Ba'zida "bilan" so'zi ham ko'makchi, ham bog'lovchi bo'lib kelishi mumkin. Bog'lovchi bo'lganda: Uni "va" bilan almashtirib bo'ladi. (Masalan: "Olim bilan (va) Odil keldi" — bu yerda bog'lovchi). Ko'makchi bo'lganda: Birgalik yoki qurol ma'nosini anglatadi, "va" bilan almashtirib bo'lmaydi. (Masalan: "Pichoq bilan kesdi" — bu yerda ko'makchi).

Yuklamalar esa gapga qo'shimcha ma'no yuklab, ta'kidlash, kuchaytirish yoki chegaralash kabi vazifalarni bajaradi. Masalan, "faqat", "ham", "hatto" kabi yuklamalar nutqning emotsional-ekspressivligini oshiradi⁴. Shu jihatdan yordamchi so'zlar nafaqat grammatik, balki uslubiy vazifani ham bajaradi.

Yordamchi so'zlarning nutqdagi ahamiyati juda katta bo'lib, ular orqali fikr aniq, ravon va mantiqan bog'langan holda ifodalanadi. Ularning o'rinli qo'llanilishi nutq madaniyatini oshiradi va tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida yordamchi so'zlarning faol qo'llanilishi nutqning tabiiyligi va ta'sirchanligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, yordamchi soʻzlar oʻzbek adabiy tilining ajralmas qismi boʻlib, ular orqali nutqning aniqligi, mantiqiyliigi va ifodaliligi taʼminlanadi. Ularni chuqur oʻrganish va toʻgʻri qoʻllash til madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.¹ Yordamchi soʻzlar grammatik munosabatni ifodalovchi vosita hisoblanadi.

² Koʻmakchilar soʻzlar oʻrtasidagi sintaktik bogʻliqlikni bildiradi.

³ Bogʻlovchilar gaplar oʻrtasida mantiqiy aloqa yaratadi.

⁴ Yuklamalar nutqqa qoʻshimcha emotsional-ekspressiv maʼno beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Abdurahmonov Gʻ. Oʻzbek tili grammatikasi. – T.: Fan, 2020. – 300 b.
3. Hojiyev A. Oʻzbek tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. – T.: Oʻqituvchi, 2016. – 240 b.
4. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – T.: Maʼnaviyat, 2019. – 192 b.
5. Nurmonov A. Oʻzbek tilshunosligi asoslari. – T.: Fan, 2021. – 280 b.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – T.: Universitet, 2018. – 256 b.
7. Ziyonet axborot-taʼlim portali [Elektron resurs].
8. Oʻzbek tili milliy korpusi materiallari [Elektron resurs].
9. Gʻulomov A., Asqarova M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Sintaksis. – T.: Oʻqituvchi, 2017. – 320 b.